

# بررسی مسئله «تقدیم و تأخیر» در تفسیر انوار درخشان

احد داوری<sup>۱</sup>، لیلا رضایی<sup>۲</sup>

۱- دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم قم، عضو هیأت علمی دانشکده علوم

قرآنی مراغه، [ahaddavari@gmail.com](mailto:ahaddavari@gmail.com) Davariahad.blog.ir

۲- کارشناسی ارشد علوم قرآنی، مدرس دانشکده علوم قرآنی مراغه.

## چکیده

یکی از راه‌های افزایش زیبایی کلام و بیان مفاهیم خاص در قرآن کریم، چینش خاص کلمات و عبارات قرآن کریم است که در علوم بلاغت و علوم قرآنی با عنوان «تقدیم و تأخیر» مورد بحث قرار می‌گیرد. مفسران کلام الهی نیز به تناسب شیوه‌ها و گرایش‌های خاص تفسیری مواردی از آن را متذکر شده‌اند، از جمله آیت الله آقا نجفی همدانی در تفسیر «انوار درخشان» در ضمن تفسیر، با توجه به تقدیم و تأخیر عبارات و کلمات، برداشت‌های خاصی از آیات قرآن را ارائه کرده است که پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی، پس از ارائه تعریفی از «تقدیم و تأخیر» و ذکر انواع آن، شیوه‌های بیان تقدیم و تأخیر را در تفسیر مزبور بررسی کرده و مهم‌ترین اغراض تقدیم و تأخیر در آیات قرآن را با توجه به تفسیر انوار درخشان چنین برشمرده است: حصر و اختصاص، سبق زمانی، محوریت، رعایت حقوق، کثرت، بیان رتبه، تشریف، عنایت، تأکید بر اهمیت مطلب. ناگفته نماند نقد برخی موارد تقدیم و تأخیر در تفسیر مذکور از نظر دور نمانده است.

**واژه‌های کلیدی:** تقدیم و تأخیر، اغراض تقدیم و تأخیر، تفسیر انوار

درخشان، آیت‌الله آقا نجفی همدانی، قرآن کریم

## ۱- مقدمه

خداوند متعال برای انتقال مفاهیم قرآن کریم به بشر از الفاظی استفاده کرده است که چینش کلمات و جایگاه آن‌ها در جمله به پیروی از ادبیات عربی مبین (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۱۵، ص ۵۵۰ و ۵۵۱؛ ابن عاشور، ۱۹۸۴ ق، ج ۱، ص ۱۸)، در نهایت بلاغت بوده و تقدیم و تأخیر واژگان علاوه بر زیبایی ظاهری، باعث کارایی آن در بیان مفاهیم متعدد و گاه برداشت خاصی از مطلب می‌گردد، به بیان دیگر قرآن برای بیان مقصود خود از ترتیب خاصی در جملات متناسب با مقتضای حال استفاده کرده است تا در انتقال پیام نهایت دقت و تلاش صورت گیرد و بیشترین مفهوم با کمترین و صحیح‌ترین کلمات بیان شود و این مسئله از صدر اسلام در سخنان بزرگان و نوشته‌های دانشمندان بلاغت به‌ویژه متخصصان علم معانی مورد اشاره قرار گرفته و آن را دارای فواید بسیار (جرجانی، ۱۴۲۸ ق، ص ۷۶ و ۷۷) و یکی از ابعاد مهم نظم ساختاری قرآن کریم و حتی جزئی از اعجاز بلاغی قرآن بر شمرده‌اند (سیوطی، ۱۴۰۸ ق، ج ۱، ص ۱۷۱؛ محمود مسیری، ۱۴۳۰ ق، ص ۱۲؛ بنت محمد عوده، ۱۴۲۴ ق، ص ۶۳ و ۶۴) و گاهی آن را دلیل اثرگذاری بر مخاطب می‌دانند (عبدالرئوف، ۱۳۹۰، ص ۲۸۸) همان‌گونه که زیبایی آن در روایات نیز مورد تأکید ویژه قرار گرفته است، از جمله پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ» (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۴، ص ۵۹۶) و ابن عباس یکی از موارد حکمت را دانستن تقدیم و تأخیر می‌داند (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۳، ص ۵۳). شاید به همین دلیل است که به نظر برخی علما، تقدیم و تأخیر از نکات اصلی بحث تفسیر قرآن به قرآن است (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱، ص ۱۸).

ناگفته نماند علم نحو مقدمه علم معانی در بلاغت و شرط لازم آن است، یعنی بدون رعایت نحو، مطابقت کلام با مقتضای حال حاصل نمی‌گردد، بنابراین باید کلام در ابتدا با نحو مطابق باشد سپس در علم معانی در پدیده‌های مختلف نحوی تغییری حاصل گردد تا کلام مطابق مقتضای حال گردد. علم نحو به ظاهر کلام برمی‌گردد و علم معانی به باطن آن، در بلاغت سخن از وجوب و امتناع تقدیم و تأخیر نحوی نیست، زیرا کلام بلیغ باید از تقييد لفظی خالی باشد، پس شرط بلاغت رعایت قوانین نحو است. از این‌رو آنچه در تفاسیر و کتب علوم قرآنی در موضوع مورد بحث یافت می‌شود توجه به نکات بلاغی تقدیم و تأخیر است و ضرورتی در تبیین نکات نحوی تقدیم و تأخیر احساس نشده است. همچنین در بسیاری از موارد فقط به تبیین «تقدیم عبارت قرآن» اکتفا می‌گردد و از ذکر تأخیر طرف دوم صحبت به میان نیامده است، چون در عمل، تقدیم یک مورد بیانگر تأخیر مورد دیگر است.

در بررسی این نوشته محور بحث تفسیر انوار درخشان آیت‌الله سید محمد آقا نجفی همدانی است، روش پژوهش پس از استخراج تقدیم و تأخیرهای مذکور در کتاب انوار درخشان بر اساس تحلیل محتوا ارائه شده است و به دنبال کشف اغراض تقدیم و تأخیر و شیوه‌های بیان آن در تفسیر انوار درخشان است تا با بررسی جای‌گیری الفاظ قرآن کریم در عبارات (که پس از انجام تغییر در ساختار و الگوی اولیه کلام ایجاد می‌شود) به فهم بهتر معانی و درک زیبایی آن کمک کرده و دلیل تفاوت برخی تعابیر قرآنی را روشن نماید و بهترین کاربردهای تقدیم و تأخیر در آیات را تبیین کند. از این‌رو به تناسب مباحث مطرح شده در تفسیر انوار درخشان به دنبال پاسخ به پرسش‌های زیر است: تقدیم و تأخیر در انوار درخشان چگونه مورد بررسی قرار گرفته است؟ در این تفسیر تقدیم و تأخیر با چه شیوه‌هایی بیان شده است؟ و چه اسباب و اغراضی برای تقدیم و تأخیر در

آیات قرآن بیان نموده است؟ خاطر نشان می‌گردد بررسی برای معرفی بهتر تفسیر «انوار درخشان» تبیین موضوعات جزئی در حوزه علوم مختلف از جمله علوم قرآنی، فلسفه و عرفان، فلسفه و ... ضروری است.

نگاهی به پیشینه تدوین شده در زمینه تقدیم و تأخیر بیانگر آن است که زبان فارسی از کتب و مقالات مهم در این زمینه خالی است و البته تا حدودی طبیعی به نظر می‌رسد زیرا آن چیزی که در زبان عربی فهمیده می‌شود در زبان‌های دیگر به‌سختی قابل درک است و نمی‌توان میان دو عبارت متمایز از نظر ساختاری توافق ایجاد کرد و همان تغییر سبک در زبان عربی را در زبان فارسی به نمایش گذاشت (عبدالرئوف، ۱۳۹۰، ۱۰۵ و ۱۰۶)، باین حال برخی کتاب‌ها نظیر «بررسی مسئله تقدیم و تأخیر در قرآن» تألیف ملیحه پورستار مهدادی و «جمله‌شناسی قرآن با تکیه بر تقدیم و تأخیر عبارات» اثر علی‌اکبر توحیدلو دیده می‌شود که به‌طورکلی به بحث در قرآن پرداخته‌اند و پایان‌نامه دکتری محمدحسین قاسم پیوندی با عنوان «بررسی تحلیلی مسئله تقدیم و تأخیر در قرآن کریم» که به راهنمایی کاظم قاضی‌زاده در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات دفاع شده است. به زبان عربی علاوه بر دلائل الاعجاز (جرجانی، ۱۴۲۸ ق، ۷۶ و ۷۷) و الخصائص (ابن جنی، [بی‌تا]، ج ۲، ص ۱۵۸) و البرهان فی علوم القرآن (زرکشی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۲۰۲) و الاتقان فی علوم القرآن (سیوطی، ۱۴۲۱ ق، ج ۲، ص ۴۱) و معترك الأقران فی إعجاز القرآن (سیوطی، ۱۴۰۸ ق، ج ۱، ص ۱۷۱)، علوم البلاغۃ (مراغی، [بی‌تا]، ص ۱۰۰) و دیگرانی که به‌طور غیرمستقل به بحث پرداخته‌اند محمود سید شیخون با کتاب «أسرار التقدیم و التأخیر فی لغۃ القرآن الکریم»، منیر محمود المسیری با اثر «دلالات التقدیم و التأخیر فی القرآن الکریم» و حمید احمد عامری با تألیف «التقدیم و التأخیر فی القرآن الکریم» از دیگران در زمینه تدوین مستقل سبقت گرفته‌اند، البته اثر سه جلدی علی ابوالقاسم عون با عنوان «بلاغۃ التقدیم و التأخیر فی القرآن الکریم» را نیز نباید از نظر دور داشت، البته بررسی مسئله تقدیم و تأخیر در تفسیر انوار درخشان تا جایی که نویسنده مطلع است و در منابع جستجو کرده‌است حتی به‌طور غیر مستقل نیز یافت نشد، چنانکه در پایان‌نامه نگاشته شده درباره «بررسی مبانی و روش‌شناسی انوار درخشان در تفسیر قرآن» توسط خانم عاطفه قرشی به مبحث تقدیم و تأخیر در تفسیر مزبور اشاره‌ای هرچند گذرا نشده است.

تفسیر انوار درخشان با وجود اینکه یکی از تفاسیر معاصر و به زبان فارسی نگاشته شده است اما ناشناخته است بنابر این ضروری است قبل از ورود به مبحث اصلی پژوهش، مختصری از تفسیر مزبور و نویسنده آن برای آشنایی سخن گفته شود.

## ۲- معرفی اجمالی تفسیر و مولف آن

زندگی‌نامه حسینی همدانی؛ عالم ربانی و حکیم الهی، فقیه، محدث و مفسر قرآن آیت‌الله سید محمد حسینی همدانی، معروف به آقا نجفی یکی از اعظام حکما و عرفای معاصر به شمار می‌رفت وی در ربیع الاول ۱۳۲۲ق، در خانه علم و تقوا و فضیلت به دنیا آمد. پدرش آیت‌الله آقا سید علی عرب (متوفی: ۱۳۷۹ ق) از نوادگان محقق اعرجی علامه سید محسن حسینی کاظمی (متوفی: ۱۳۷۹ ق) صاحب «المحصل فی الاصول» و «وسائل الشیعه الی احکام الشیعه»، بوده (انصاری قمی، ۱۳۷۵، ص ۹۲) علامه حسینی همدانی در محیطی آکنده از معنویت و در فضای روحانی جمعی بزرگان عرفان و سیر و سلوک در دوران معاصر تربیت شد. اساتید آن زمان این رشته، مرحوم میرزا علی آقای قاضی و مرحوم شیخ محمد حسین اصفهانی (معروف به کمپانی) بودند. از طرف دیگر پدر بزرگوار ایشان مرحوم سید علی عرب همدانی از شاگردان ملا حسینقلی همدانی

و سید احمد کربلایی بود، بنابراین در اتصال با شخصیت‌های بزرگ عرفان و سیر و سلوک همچون شیخ محمد بهاری، میرزا جواد آقای ملکی تبریزی، شیخ عباس کازرونی و... بودند. قطعاً همه این بزرگان و اساتید در شخصیت مرحوم همدانی تأثیر داشته‌اند و به ویژه در اثر تفسیری بزرگ ایشان یعنی تفسیر انوار درخشان و این معنا در سرتاسر تفسیر مشهور است. (ایازی، ۱۳۷۷، ص ۳۲)

**آثار و تألیفات؛** مهم‌ترین آثار چاپ شده آیت الله آقا نجفی همدانی را می‌توان چنین برشمرد: انوار درخشان در تفسیر قرآن (در ۱۸ جلد)؛ درخشان پرتوی از اصول کافی (شرح کتاب التوحید کافی، ۶ جلد)؛ معاد جسمانی و روحانی؛ مسیحا مزده مهدی موعود (عج)؛ و کتابهای غیر چاپی او عبارتند از: تقریرات درس اصول میرزای نائینی (از مباحث الفاظ تا تعادل و تراجیح)؛ تقریرات درس فقه محقق اصفهانی (بحث مکاسب)؛ تقریرات درس اصول محقق اصفهانی؛ رساله‌هایی در شرح احادیث اخلاقی و فلسفه و کلام. (انصاری قمی، ۱۳۷۵، صص ۹۳-۹۲)

**معرفی اجمالی «تفسیر انوار درخشان»:** تفسیر انوار درخشان از جمله تفاسیر کامل فارسی دوران معاصر ایران است که با جهت‌گیریهای شیعی در قالب اصطلاحات و مفاهیم فلسفی و عرفانی نگاشته شده است. ویژگی مهم این تفسیر را باید در بحث‌های معنوی و اخلاقی و انسان‌شناسی این تفسیر دانست. (ایازی، ۱۳۷۷، ص ۳۳) مفسری که با نکته‌سنجی‌ها و تحقیقات عالی خود، معارف و مفاهیم بلندی از قرآن را در تفسیر خود به ودیعت نهاد. روش نگارش این تفسیر چنین است که پس از ذکر نام سوره و احیاناً تعداد آیات و مدنی و مکی بودن سوره، آیه یا چند آیه هم موضوع و وابسته به یکدیگر را نگاشته، سپس زیر عنوان «خلاصه» ترجمانی از آیه را به ترتیب آیات بیان می‌کند و آنگاه با عنوان «شرح» آیات کریمه را تفسیر می‌کند. در این بخش، رابطه آیه پیشین را با آیات پسین شرح داده و سپس آیه را به چند جمله مجزا از یکدیگر در آورده و هر یک از آن قسمت‌ها را از نظر قواعد ادبی صرف و نحو، بلاغت و لغت مورد بحث قرار می‌دهد، آنگاه به تبیین و توضیح مفاد آیه می‌پردازد. روش مولف در تمام مجلدات از این جهت یکسان نیست، مثلاً در جلد اول به تجزیه و ترکیب و برخی اطلاعات علوم قرآنی مانند: نام سوره و آیه اشاره دارد، در صورتی که این اطلاعات در جلد‌های بعدی کم یا اصلاً وجود ندارد. در پایان، شرح روایات تفسیری را می‌آورد که شاهد و دلیلی است بر آنچه که تفسیر کرده یا توضیح بیشتری است در مفهوم آیه. (ایازی، ۱۳۷۷، صص ۳۶-۳۵)

بعد از آشنایی مختصر با تفسیر انوار درخشان و نویسنده آن، به خاطر اینکه درک و انتقال صحیح مفاهیم نیازمند تبیین مفاهیم مشترک است، لازم است تا معنای دقیقی از تقدیم و تأخیر ارائه شود.

### ۳- مفهوم شناسی

«تقدیم» از ریشه «قدم» به معنای سبقت در امر است (فراهیدی، ۱۴۰۵، ق، ج ۵، ص ۱۲۲؛ ابن فارس، ۱۴۰۴، ق، ج ۵، ص ۶۵؛ ابن منظور، [ابی‌تا]، ج ۱۲، ص ۴۶۵؛ فیروز آبادی، [ابی‌تا]، ج ۴، ص ۱۲۸) و در باب‌های مختلف مزید از جمله افعال، تفعیل، تفاعل و استفعال به معنی یکسانی برای تعدیه به کار می‌رود (ازهری، [ابی‌تا]، ج ۹، ص ۵۸) لذا تقدیم به معنای جلو انداختن است نظیر آیه «يُنَبِّئُ الْإِنْسَانَ بِمَا قَدَّمَ وَ أَخَّرَ» (قیامت: ۱۳)

تأخیر از ریشه «أخر» و ضد تقدیم است (فراهیدی، ۱۴۰۵ ق، ج ۴، ص ۳۰۳؛ ابن منظور، [ابی تا]، ج ۴، ص ۱۲؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۷۰؛ جوهری، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۵۷۷؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۶۹؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۲۰۲) که در آیات قرآن نیز این تقابل دیده می‌شود مانند آیه «مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ» (الفتح: ۲) و آیه «فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ» (اعراف: ۳۴ و نحل: ۶۱) که در این عبارت یَسْتَأْخِرُونَ به معنی تأخیر افتادن و یَسْتَقْدِمُونَ به معنای جلو افتادن است و آخر (با فتح) مؤنث آن اخری به معنای دیگری (ازهری، [ابی تا]، ج ۷، ص ۲۲۷؛ جوهری، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۵۷۶) و آخر (با کسر) مقابل اول (ازهری، [ابی تا]، ج ۷، ص ۲۲۷؛ جوهری، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۵۷۶؛ ابن درید، [ابی تا]، ج ۲، ص ۱۰۵۳) از همین ریشه مشتق شده‌اند. (مصطفوی، ۱۴۳۰ ق، ج ۱، ص ۴۴-۴۶)

معنای اصطلاحی تقدیم و تأخیر از معنای لغوی مشتق شده و مربوط به جابجایی کلمات یا عبارات در آیات قرآن کریم است و می‌توان گفت:

**«تقدیم و تأخیر عبارت است از جابجایی کلمات قرآن کریم در جمله از جایگاه اصلی خود بنا بر ضرورت نحوی یا بیان نکات بلاغی، همچنین مقدم شدن عبارتی بر عبارت دیگر در چند جمله مرتبط با یک موضوع مشخص»**

برای توضیح تعریف باید به چند مطلب توجه کرد:

الف: تقدیم و تأخیر بر یک اصل فرضی مبتنی است که کلام بر آن مقدم یا مؤخر می‌شود و آن اصل هم تابع سرشت زبان و سبک مألوف آن در ترتیب اجزای جمله است. مثل مقدم شدن مبتدا بر خبر، فعل بر فاعل و اجزای اصلی بر اجزای فرعی. با توجه به انعطاف‌پذیری زبان عربی در ترتیب اجزای جمله که به واسطه وجود حرکات اعرابی است که معنا را مشخص می‌نمایند، دانشمندان، اصلی را در ترکیب فرض می‌گیرند که انحراف با آن سنجیده می‌شود و انحراف از اصل، توجیهی جز ملاحظات مشخص ندارد. (کواز، محمد کریم، ۱۳۸۶، ص ۲۸۷) و این ملاحظات با عنوان اغراض یا اسباب تقدیم و تأخیر یاد می‌شود.

ب: بحث تقدیم و تأخیر در آیات قرآن با برخی پیش‌فرض‌ها معنا می‌یابد از جمله عدم تحریف در آیات که در جای خود اثبات می‌شود، همچنین نزول قرآن با همین الفاظ از سوی خداوند که پیامبر نقشی در تعیین یا تغییر الفاظ ندارد. همچنین توقیفی بودن ترتیب آیات در سوره به دستور پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله و سلم از دیگر پیش‌فرض‌های بحث است البته تقدیم و تأخیر در نزول سوره‌های قرآن برخلاف ترتیب مصحف کنونی از موارد بحث پژوهش حاضر نیست.

ج: انحراف در تقدیم و تأخیر مقید به دو چیز است: موجب اشتباه نشود و معنا روشن باشد تا به بلاغت کلام آسیبی نرسد (کواز، محمد کریم، ۱۳۸۶، ص ۲۸۷ و ۲۸۸) زیرا از جمله موارد فصاحت کلام نداشتن پیچیدگی لفظی است (هاشمی، ۱۳۸۱، ص ۲۵)

## ۴- انواع تقدیم و تأخیر

بر اساس تعریف فوق می‌توان انواع مختلفی از تقدیم و تأخیر را برشمرد:

۴-۱- تقدیم کلمه‌ای بر کلمات دیگر در عبارت قرآنی مانند «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (اعراف: ۱۸۰) که الله مقدم شده است و بیانگر این است که ساحت پروردگار حقیقت اسماء و صفات کمال را بطور وجوب واجد است و عین ذات اویند و مانند بشر زاید بر ذات و عارض بر او نیستند. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۷، ص ۱۴۹) گاهی این نوع تقدیم با مقایسه دو آیه به دست می‌آید مانند جابجایی رجل در آیه ۲۰ سوره قصص «وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى» و آیه ۲۰ سوره یس «وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى» که در این مورد در تفسیر انوار درخشان مطلبی دیده نمی‌شود.

۴-۲- تقدیم عبارتی بر عبارت دیگر مانند تقدیم نمازگزاران بر صدقه دهندگان و تصدیق کنندگان قیامت در عبارت «إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ» (معارج: ۲۲-۲۶) که تقدیم نماز بر سایر افعال صورت گرفته نمونه دیگر را می‌توان آیات اول تا ۴ سوره الرحمن «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» دانست که سه نوع از نعمت‌ها در این آیات یاد شده است که قرآن مقدم بر همه آن‌هاست.

۴-۳- تقدیم و تأخیری که برای فهم صحیح معنای ظاهری عبارات قرآن تعریف می‌شود که اغلب متقدمان این نوع را پذیرفته‌اند، از جمله سیوطی نوعی از تقدیم و تأخیر را آن می‌داند که ظاهر معنای عبارت قرآنی دشوار است و پس از دانستن تقدیم و تأخیر در عبارت، فهم معنای آن آسان می‌گردد و برای این مورد مثال‌هایی نیز ذکر کرده است از جمله در آیه ۱۵۳ سوره نساء از قول ابن عباس قائل به تقدیم و تأخیر می‌شود: عن ابن عباس فی قوله تعالی «فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً» (النساء: ۱۵۳)؛ «قال إنهم إذا رأوا الله، فقد رأوه، إنما قالوا جهرة: أَرِنَا اللَّهَ. قال: هو مقدم مؤخر». (سیوطی، ۱۴۲۱ ق، ج ۱، ص ۶۲۴) و ابن جریر در ادامه این مطلب، توضیح داده است که سؤال یهودیان از حضرت موسی علیه‌السلام ناگهانی بوده است «و کان ابن عباس يتأول ذلك أن سؤالهم موسى كان جهرة»؛ (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۶، ص ۷) در این موارد سیوطی و طبری و افراد هم‌عقیده با آنان بر تقدیم واژگان در ساختار برخی جمله‌های قرآن اصرار دارند بدون آنکه سبب و حکمتی برای آن ذکر کنند. این افراد ظاهراً سعی داشته‌اند برخی ابهامات را که گاهی در آیات مطرح بوده و مورد شبهه مخالفین اسلام یا تازه‌مسلمانان کم‌اطلاع واقع شده با مسئله تقدیم و تأخیر که ساختار و اسلوبی شناخته‌شده در ادبیات عرب است حل نمایند. نگرش این افراد به تقدیم و تأخیر بلاغی نیست بلکه کاملاً نحوی ساختاری است. به نظر می‌رسد این نوع تقدیم و تأخیر باعث از بین رفتن معانی عمیق قرآنی و چه بسا باعث از بین رفتن مطالب صحیح قرآن و معارف صحیح اسلام شده و باعث معانی کاذب و غیرواقعی برای آیات می‌گردد که با تحلیل دقیق هر آیه می‌توان آن را اثبات کرد بدین‌صورت که معانی مستفاد از آیه را با کمک آیات دیگر و روایت‌های صحیح استخراج کرد. چیزی که در تفسیر انوار درخشان رعایت شده و این نوع تقدیم و تأخیر مورد قبول وی واقع نشده است لذا آیه را به این شکل تفسیر کرده است: برای بهانه جوئی درخواست شرک آمیزی نموده از او خواستند که پروردگار را به آنها نشان دهد که او را بطور آشکارا ببینند (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۴، ص ۲۷۳)

## ۵- شیوه های بیان تقدیم و تأخیر در تفسیر انوار درخشان

### ۵-۱- بیان مسئله به شکل احتمال

آیت‌الله آفانجفی در تبیین تقدیم و تأخیر گاهی به صورت احتمال مسئله را بیان کرده و از بیان صریح مطلب خودداری کرده است از جمله در ذیل آیه ۱۱۲ سوره توبه «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ...» صاحب انوار درخشان می‌نویسد: محتمل است صفت توبه را بر سایر صفات آنان مقدم داشته از این نظر باشد که ایمان و تقوی و سایر صفات فاضله از شؤون توبه و توجه به پروردگار است (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۸، ص ۱۲۴) و یا در آیه «وَيَعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ» (فتح: ۶) منافقان را بر مشرکان مقدم داشته محتمل است از این نظر باشد که ضرر و خطر اهل نفاق زیاده بر اهل شرک است زیرا منافقان نفاق و عناد خود را بر حسب طبع پنهان می‌نمایند و معاشرت با مسلمانان دارند از همه افراد مستحضر می‌شوند و با کفار رابطه دارند و سبب اختلال نظام و اختلاف مردم خواهند شد. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۵، ص ۳۳۲) همچنین در ذیل آیه ۴۵ سوره بقره «وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» آورده است: محتمل است سبب تقدیم صبر بر صلاه آن باشد که ملکه صبر برای شایستگی و مسئلت حالی است که پروردگار مورد را شایسته دانسته و هنگام نماز درخواست وجودی و جوارحی او را اجابت فرماید. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۱۴۴)

### ۵-۲- بیان تقدیم و تأخیر به صورت قطعی

از جمله در ذیل آیه «الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةً» (نور: ۲) نوشته است که «زانیه» بر «زانی» مقدم داشته شده از نظر آن است که تمایل بانوی هرزه گرا بیشتر سبب گرایش جوان با او به این عمل شنیع می‌شود و نیز در باره او مستلزم جنایات دیگری است از اینکه جنین را سقط کند و یا پس از تولد چه اقدام جنایتکارانه‌ای در باره نوزاد بنماید. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۱، ص ۳۲۹)

### ۵-۳- بیان تقدیم و تأخیر در چند آیه

در برخی از موارد تقدیم و تأخیر محتوایی بر محتوای دیگر مطرح است که در تفسیر انوار درخشان به این نوع از تقدیم و تأخیر توجه شده و اغراض آن ذکر شده است، از جمله در توجیه تقدم تهدید بر بشارت در آیه کریمه «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ\* وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ...» (بقره: ۲۴-۲۵) می‌نویسند: تقدیم تهدید در کریمه سابقه، بر بشارت اهل ایمان و تقوی، شاید بدین لحاظ باشد که تهدید در قلوب بشر زیاده بر بشارت تأثیر خواهد داشت. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۷۷)

## ۵-۴- بیان تقدیم و تأخیر مرتبط با مسائل نحوی

در برخی آیات اشاره به تقدیم و تأخیر از جنبه نحوی شده و اشاره خاصی به نکات بلاغی و اغراض خاص تقدیم و تأخیر دیده نمی‌شود. مثلاً در ذیل «حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ وَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً»؛ (بقره: ۷) آورده است: جمله خبر مقدم، «غِشَاوَةً»، اسم مصدر بمعنی فاعل و صفت، مبتدای مؤخر و در مورد کریمه به معنی پرده آویخته شده است (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۴۷)

## ۶- اغراض تقدیم و تأخیر در تفسیر انوار درخشان

در آیات قرآن کریم برای نیل به اهدافی خاص جابجایی کلمات صورت می‌گیرد و هدف اصلی در جابجایی علاوه بر زیبایی کلام، بیان نکته‌ای خاص است که از آن تعبیر به اغراض یا اسباب تقدیم و تأخیر می‌شود، مهم‌ترین این اغراض در تفسیر انوار درخشان به شرح زیر است:

### ۶-۱- حصر و اختصاص

بیشترین غرضی که برای تقدیم و تأخیر در تفسیر انوار درخشان دیده می‌شود مربوط به حصر و اختصاص مطلب است که از جمله:

۶-۱-۱- تقدیم با استفاده از ضمیر منفصل مفعولی؛ از جمله تقدم «یاک» در آیه ۵ سوره حمد «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ضمیر منفصل منصوب شده (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۲۳)؛ و تقدیم ایّای در آیه ۴۰ سوره بقره «وَ إِيَّايَ فَارْجُبُونِ» (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۱۳۶) و در آیه ۴۱ بقره «وَ إِيَّايَ فَاتَّقُونِ»؛ (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۱۳۹) که به ترتیب به معنای انحصار عبودیت در خدا، انحصار استعانت از خدا و انحصار ترس از خدا و انحصار تقوا از خداست.

۶-۱-۲- تقدیم مفعول به بر فعل؛ از جمله در عبارت «كُلًّا نُمِدُّ هُوَآءٍ وَ هُوَآءٍ مِّنْ عَطَايِ رَبِّكَ...» (اسراء: ۲۰) تقدیم مفعول بر فعل دلالت بر حصر و بر عموم و اطلاق دارد (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۴۳) و یا در آیه کریمه «قُلِ اللَّهُ أَعْبَدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي»؛ (زمر: ۱۴) تقدیم لفظ جلاله مبنی بر حصر است که تنها ساحت کبریائی را به ربوبیت به طور اطلاق اقرار می‌نماییم. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۱۹۸) و یا آیه «وَ لَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»؛ (بقره: ۵۷) که «انفسهم» مفعول مقدم «يَظْلِمُونَ» است که دلالت بر حصر دارد. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۱۷۷)

### ۶-۲- بیان سبق زمانی

زمانی که چیزی مقدم بر اشیاء دیگر به وجود آید، ابتدا آن را می‌آورند تا تقدم زمانی را بیان کنند، از جمله جهت تقدیم اسماعیل ذبیح بر اسحاق به لحاظ آن است که اسماعیل سیزده سال بزرگتر بوده (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۳۶۶) و یا در آیه «مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَ أَبْكَارًا» (تحریم: ۵) «ثَيِّبَاتٍ» بر «أَبْكَارًا» مقدم داشته شده

در اثر سبقت زمانی آسیه بر مریم صدیقه است نه از نظر سبقت مقامی و فضیلت رتبی او. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۶، ص ۴۵۴)

#### ۶-۳- محور بودن مسئله

از جمله اغراض تقدیم و تأخیر بحث محور بودن هست چنانکه در تفسیر انوار درخشان در ذیل آیه ۴۵ احزاب «و مَبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» از علت تقدیم بشیر بر نذیر اینگونه استدلال شده است در آیه صفت تبشیر رسول صلی الله علیه و آله مقدم داشته شده از نظر اینکه قیام و دعوت او مسطوره فضل و رحمت اوست و دعوت جامعه بشر به استحقاق و پیروی از برنامه‌ای است که سبب توجه فضل و رحمت کبریائی است و پیروان مکتب عالی قرآن را فراخواهد گرفت و غرض اصیل از قیام رسول صلی الله علیه و آله و دعوت جهان بشریت همین (تبشیر) است ولی صفت انذار و تهدید او ضمنی و تبعی است و از نظری، مبنی بر تکمیل صفت تبشیر اوست. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۳، ص ۱۳۶)

#### ۶-۴- رعایت حقوق

یکی دیگر از جهاتی که در تفسیر انوار درخشان در بحث تقدیم مورد توجه قرار گرفته و صاحب تفسیر هم به آن اشاره نموده‌اند بحث رعایت حقوق هست مانند آیه «وَ إِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ قَدِيمَةٌ مَسْلَمَةً إِلَىٰ أَوْلِيَاءِهِمْ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» (النساء: ۹۲) در این فرض کسی که به خطا کشته شده مسلمان باشد ولی ورثه او از جمله کسانی باشند که در پناه اسلام هستند باید دیه را به ورثه او بدهند و نیز برده مسلمانی را آزاد کند. در آیه دیه را مقدم داشته از نظر کمال رعایت در باره حقوق کسانی است که در پناه اسلام هستند. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۴، ص ۱۶۰)

#### ۶-۵- کثرت

تقدیم «موت» بر «قتل» را در آیه «وَ لَئِنْ مِتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ» را می توان از باب کثرت به شمار آورد از نظر اینکه فرا رسیدن مرگ از عوارض طبیعی بشر است آن را بر کشته شدن مقدم داشته است. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۳، ص ۲۴۳) از دیگر موارد بارز این مورد تقدیم صورت گرفته در آیه «الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ» (نور: ۲) هست که «زانیه» بر «زانی» مقدم داشته شده از نظر آن است که تمایل بانوی هرزه گرا بیشتر سبب گرایش جوان با او به این عمل شنیع می شود و نیز در باره او مستلزم جنایات دیگری است از اینکه جنین را سقط کند و یا پس از تولد چه اقدام جنایتکارانه‌ای در باره نوزاد بنماید. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۱، ص ۳۲۹)

## ۶-۶- بیان رتبه (از دشوار به ساده)

از جمله اغراض تقدیم دفع «ضرر» بر جلب «نفع» در آیه «قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا» (مائده: ۷۶) آن است که بشر به حکم فطرت از توجه ضرر و یا زوال نعمت زیاده هراسان می‌شود و در مقام تضرع و زاری خواهد آمد ولی جلب نفع و درخواست سود سبب پریشانی خاطر نیست زیرا بشر در باره نعمتی که از آن بهره‌مند است بر حسب طبع غفلت دارد (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ق، ج ۵، ص ۱۰۹)

## ۶-۷- تشریف

یکی دیگر از اغراض تقدیم و تاخیر تشریف است که صاحب انوار درخشان در ذیل آیه «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَ...» (شوری: ۱۳) در علت تقدیم گفته‌اند: از نظر تشریف بر سایر پیامبران مقدم داشته شده (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۵، ص ۲۵)

## ۶-۸- عنایت

در آیه ۱۶۳ نساء تقدیم عیسی علیه السلام بر بسیاری از پیامبران شده است که آیت الله نجفی همدانی در تفسیرشان از آن به عنوان عنایت نام برده اند. «إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَ عِيسَى وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هَارُونَ وَ سُلَيْمَانَ وَ آتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا» (النساء: ۱۶۳) و عیسی فرزند مریم صاحب دین و کتاب آسمانی بوده و نام او را بر بسیاری از پیامبران که قبل از او بوده‌اند مقدم داشته از نظر عنایت به وی و جلب توجه به خارق عادت بسیاری بوده که در باره او اجراء شده است. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۴، ص ۲۹۰)

## ۶-۹- تأکید بر اهمیت مطلب

در بیان تقدیم «باموالهم» بر «انفسهم» در آیه مبارکه «لَا يَسْتَوِي الْأَقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَ الْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ» (النساء: ۹۵) نظر صاحب تفسیر انوار درخشان این است اولاً: بذل مال برای تشکیل نهضت اصلاحی تأثیر بسزائی در پیشبرد مرام دارد زیرا وظیفه عمومی و همیشگی طبقات مردم است و اختصاصی با افراد جنگجو و هنگام جنگ ندارد. ثانياً جهاد مانند هر عمل نمونه دیگر از مبارزه با نفس و دارای درجات و مراتبی است و هر که مرحله اول را طی ننموده هرگز نمی‌تواند گام فراتر نهد که قرین ناکامی خواهد شد تنها کسی که از ثروت و تجملات صرف نظر کند می‌تواند به بذل جان و جهاد با نفس بپردازد. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۴، صص ۱۶۹-۱۶۸)

## ۶- ۱۰- اغراض دیگر

برخی اغراض ذکر شده در تفسیر احسن الحدیث که مرتبط با محتوای خود عبارات هستند و تحت عنوان خاصی قرار نمی‌گیرند از جمله:

«فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى»؛ (القیامه: ۳۱) بیان آن است که انسان بیگانه و نامبرده خودپرست هرگز به بینوایان صدقه نداده و حقوق مالی بینوایان را تزییع نموده و با طبقات مردم تهیدست ارتباط نداشته است آیه «صدقه» را بر «أداء فرائض» مقدم داشته از نظر اینکه بیگانگان با مردم و افراد اجتماع نیز رفتار خوش ندارند و زندگی آنان بر اساس خودپرستی و تجاوز بر حقوق مردم است هم چنانکه از حدود عبودیت خارج هستند. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۷، ص ۲۳۵)

«فَأَلَّهْمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا»؛ (الشمس: ۸) در آیه فجور را بر تقوی مقدم داشته از نظر اینکه تبری از فجور رکن تحقق تقوی است هم چنانکه تبری از شرک رکن و قوام توحید است. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۸، ص ۱۶۴)

«وَيُصَدِّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلَاةِ»؛ (مائده: ۹۱) جهت اینکه کلمه ذکر و یاد پروردگار بر صلاه مقدم داشته شده از نظر آن است که مراد از ذکر ایمان است که بهترین آثار آن نمازهای پنجگانه و روح آن است. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۵، ص ۱۳۲)

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»؛ (مائده: ۵۴) محبت پروردگار به اهل ایمان مقدم داشته شده بر محبت مؤمنان نسبت بآفریدگار زیرا فضل و رحمت پروردگار از ساحت پروردگار بر بندگان توجه نموده رو می‌آورد و بهترین مقام انسانیت به آن است که پروردگار کسی را دوست بدارد که در پرتو آن شخص با ایمان نیز خدا را دوست میدارد. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۵، ص ۴۵)

«وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ إِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»؛ (بقره: ۱۲۷) شاید نکته تأخیر کلمه اسماعیل و فصل مفعول جمله (القواعد من البيت) آن باشد که ابراهیم مباشر بناء خانه کعبه بوده و فرزندش اسماعیل بر حسب روایات در آماده نمودن سنگ کمک می‌نمود. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۳۴۹)

## ۷- نقد و بررسی برخی تقدیم و تأخیر در تفسیر انوار درخشان

صاحب انوار درخشان در تبیین و توضیح تقدم «سنه» بر «نوم» در آیه ۲۵۵ سوره مبارکه بقره «لَا تَأْخُذْهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ» گفته‌اند مقدم داشتن کلمه «سنه» بر «نوم» مورد اشکال واقع شده است، می‌گویند مقتضای بلاغت آن است که در سیاق نفی امر قوی را مقدم بدانند. مثلاً گفته شود: زید نمی‌تواند کیسه پنجاه کیلو را حمل نماید بلکه کیسه چهل کیلو را نیز نمی‌تواند بردارد.

پاسخ: این اشکال مورد ندارد زیرا ملاک آن است که ترقی صحیح باشد و در مورد، چنان است که به پروردگار درباره قیام به امور سستی رخ ندهد تا چه رسد به مانع قوی تر. (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۲۹۷)

در عبارت «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ ذَيْنِ»؛ (النساء: ۱۱) در این آیه مقدم شدن «وصیت» بر «دین» را آیت الله آقاجنقی همدانی نیز به تبع دیگران از جمله سیوطی (سیوطی، ۱۴۲۱ ق، ج ۱، ۶۲۷) از باب تقدیم و تأخیر دانسته‌اند و در ذیل آیه در تفسیر انوار درخشان آورده‌اند در آیه «وصیت» را بر «دین» مقدم داشته، به منظور تأکید در باره سفارش و رعایت احترام خواسته‌های میت است (حسینی همدانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۳، ص ۳۶۱) اگر این آیه با روایتی از علی علیه السلام تبیین گردد به نظر می‌رسد که ظاهراً در این قسمت نباید در این آیه تقدیم و تأخیری صورت گرفته باشد و آن روایت این است که علی علیه السلام فرموده‌اند: «إِنَّكُمْ لَتُقْرَأُونَ فِي هَذِهِ الْوَصِيَّةِ قَبْلَ الذَّيْنِ وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَضَى بِالذَّيْنِ قَبْلَ الْوَصِيَّةِ» (حرعاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۹، ص ۳۳۱) روش و سنت نبی اکرم صلوات الله علیه و آله این بود که «دین» را بر «وصیت» مقدم می‌کردند و صاحب مجمع البیان هم در استدلال به اینکه در این آیه تقدیم وصیت بر دین نشانه ترتب نیست می‌نویسند: «الوجه فی تقدیم الدین علی الوصیة فی الآیة إن لفظ «أو» إنما هو لأحد الشیئین أو الأشياء و لا یوجب الترتیب» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۲۶) علت تقدیم «الوصیه» بر «الدین» در آیه این است که لفظ «أو» برای یکی از دو چیز یا یکی از چند چیز است و بر ترتیب دلالت ندارد. یعنی بعد از وصیت یا دین به تقسیم ارث مبادرت ورزید خواه وصیت و دین هر دو باشند و یا فقط یکی از آنها باشد؛ با توجه به این اختلاف نظرها، قائل شدن به تقدیم و تأخیر در این آیه، نیازمند بررسی بیشتر است.

## ۸- نتیجه‌گیری

تقدیم و تأخیر عبارت است از جایجایی کلمات قرآن کریم در جمله از جایگاه اصلی خود بنا بر ضرورت نحوی یا بیان نکات بلاغی همچنین مقدم شدن عبارتی بر عبارت دیگر در چند جمله مرتبط با یک موضوع مشخص که دلیل خاص معرفتی دارد.

تقدیم و تأخیر علاوه بر ایجاد زیبایی کلام، باعث انتقال مفاهیم جدید به مخاطب می‌گردد، لذا می‌توان آن را بخشی از نظم ساختاری قرآن دانست و علی‌رغم تلاش علما در تدوین مستقل یا غیرمستقل آن، به شکل مشخص در تفسیر انوار درخشان مورد بررسی قرار نگرفته است.

بررسی شیوه‌های بیان تقدیم و تأخیر بیانگر آن است که آیت‌الله آقا نجفی همدانی در تفسیر انوار درخشان گاهی تقدیم و تأخیر را به شکل احتمال مطرح کرده و گاهی نظر قطعی ارائه کرده است، چنانکه در برخی موارد به تقدیم و تأخیرهای نحوی اشاره می‌کند و گاهی تقدیم و تأخیر در چند آیه را متذکر شده است.

مهم‌ترین اغراض تقدیم و تأخیر در تفسیر مذکور عبارت‌اند از: حصر و اختصاص، سبق زمانی، محوریت، رعایت حقوق، کثرت، بیان رتبه، تشریف، عنایت، تأکید بر اهمیت مطلب و اغراض دیگر، که برای هرکدام شواهدی از قرآن در تفسیر انوار درخشان ذکر شده است.

بررسی دقیق موضوع تقدیم و تأخیر در تفسیر انوار درخشان راهگشای پژوهش‌های جدیدی است که می‌تواند به عنوان مقالات مورد تحلیل قرار گیرد، از جمله تدوین مبانی آیت‌الله آقا نجفی همدانی در مباحث بلاغی و به‌طور ویژه در بحث تقدیم و تأخیر و بررسی تقدیم و تأخیر به شکل تطبیقی میان مفسران جهت ارائه دستاوردهای نوین.

## منابع و مراجع

### - قرآن کریم

۱. ابن جنی، عثمان بن جنی، (بی تا)، الخصائص، بیروت: دار الکتب العلمیة.
۲. ابن درید، محمد بن حسن، (بی تا)، جمهرة اللغة، بیروت: دار العلم للملایین.
۳. ابن عاشور، محمد بن طاهر، (۱۹۸۴ ق)، تفسیر التحریر و التنویر، تونس: دار التونسیة للنشر.
۴. ابن عقیل، عبدالله بن عبدالرحمن، (۱۳۸۰)، شرح ابن عقیل، قم: انتشارات سید الشهداء علیه السلام.
۵. ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴ ق)، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۶. ابن منظور، محمد بن مکرم، (بی تا)، لسان العرب، بیروت: دارالفکر.
۷. ابن هشام، عبدالله بن یوسف، [بی تا]، مغنی اللیب، قم: کتابخانه حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
۸. ابوالقاسم عون، علی، (۲۰۰۶ م)، بلاغة التقديم و التأخیر فی القرآن الکریم، بیروت: دارالمدار الاسلامی.
۹. ازهری، محمد بن احمد، (بی تا)، تهذیب اللغة، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۰. انصاری قمی، ناصرالدین، (۱۳۷۵) «درگذشت حضرت آیت الله آفانجفی همدانی»، آینه پژوهش سال هفتم، شماره ۴۰.
۱۱. ایازی، محمد علی، (۱۳۷۷) «چهره درخشان و انوار درخشان»، بینات، سال پنجم، شماره ۱۷.
۱۲. بنت محمد عودة، رجاء، (۱۴۲۴ ق)، الإعجاز القرآنی و أثره علی مقاصد التنزیل، الرياض: مکتبة العبیکان.
۱۳. پورستار مهدی، ملیحه، (۱۳۸۹)، بررسی مسئله تقدیم و تأخیر در قرآن، تبریز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز.
۱۴. توحیدلو، علی اکبر، (۱۳۸۹)، جمله شناسی قرآن با تکیه بر تقدیم و تأخیر عبارات، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۵. جرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن، (۱۴۲۸ ق)، دلائل الاعجاز، دمشق: دار الفکر.
۱۶. جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۰۷ ق)، الصحاح؛ تاج اللغة و صحاح العربیة، بیروت: دار العلم للملایین.
۱۷. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۱۸. حسینی همدانی، محمد، (۱۴۰۴ ق) انوار درخشان، تهران، کتابفروشی لطفی.
۱۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ ق)، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت: دار القلم.
۲۰. زرکشی، محمد بن عبدالله، (۱۴۱۰ ق)، البرهان فی علوم القرآن، بیروت: دارالمعرفة.
۲۱. زمخشری، محمود، (۱۴۰۷ ق)، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت: دار الکتب العربی.
۲۲. سید شیخون، محمود، (بی تا)، أسرار التقديم و التأخیر فی لغة القرآن الکریم، قاهره: دار الهدایة.
۲۳. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، (۱۴۰۸ ق)، معترك الاقران فی اعجاز القرآن، بیروت: دار الکتب العلمیة.
۲۴. \_\_\_\_\_، (۱۴۲۱ ق)، الإیتقان فی علوم القرآن، بیروت: دار الکتب العربی.
۲۵. طباطبایی، محمدحسین، (۱۴۱۷ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۶. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصرخسرو.
۲۷. طبری، محمد بن جریر، (۱۴۱۲ ق)، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار المعرفة.
۲۸. طریحی، فخرالدین بن محمد، (۱۳۷۵)، مجمع البحرین، تهران، مرتضوی.
۲۹. طوسی، محمد بن حسن، (بی تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۰. عامری، حمید احمد، (۱۹۹۶ م)، التقديم و التأخیر فی القرآن الکریم، بغداد: دارالشؤون الثقافه العامه.

۳۱. عبدالرئوف، حسین، (۱۳۹۰)، سبک‌شناسی قرآن کریم؛ تحلیل زبانی، ترجمه پرویز آزادی، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۳۲. فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰ ق)، التفسیر الکبیر؛ مفاتیح الغیب، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۳. فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۵ ق)، کتاب العین، قم: نشر هجرت.
۳۴. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (بی‌تا)، القاموس المحیط، بیروت: دار الکتب العلمیة.
۳۵. قاسم پیوندی، محمدحسین، (۱۳۸۷)، بررسی تحلیلی مسئله تقدیم و تأخیر در قرآن کریم، رساله دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۳۶. قرشی، عاطفه، (۱۳۸۵)، بررسی مبانی و روش‌شناسی انوار درخشان در تفسیر قرآن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشکده اصول الدین.
۳۷. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۲۹ ق)، الکافی، قم: دار الحدیث.
۳۸. کواز، محمد کریم، (۱۳۸۶)، سبک‌شناسی اعجاز بلاغی قرآن، ترجمه سید حسین سیدی، تهران: نشر سخن.
۳۹. محمدی بامیانی، غلامعلی، (بی‌تا)، دروس فی البلاغۃ؛ شرح مختصر المعانی للتفتازانی، بیروت: مؤسسه البلاغ.
۴۰. محمود مسیری، منیر، (۱۴۳۰ ق)، دلالات التقدیم و التأخیر فی القرآن الکریم، قاهره: مکتبه وهبه.
۴۱. مراغی، احمد مصطفی، (بی‌تا)، علوم البلاغۃ؛ البیان و المعانی و البدیع، بیروت: دار الکتب العلمیة.
۴۲. مصطفوی، حسن، (۱۴۳۰ ق)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، بیروت: دارالکتب العلمیة.
۴۳. مهدی، صلاح بن علی، (بی‌تا)، النجم الثاقب؛ شرح کافیة ابن الحاجب، صنعنا: مؤسسه الإمام زید بن علی الثقافیة.
۴۴. هاشمی، احمد، (۱۳۸۱)، جواهر البلاغۃ، قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه قم.